

Знаем ли какви трябва да бъдат държавните разходи за образование и наука?

Есе

Стоян Минков Георгиев, Икономически университет- Варна

Реалностите на световната икономическа криза очертаха в последните няколко години множество актуални въпроси, свързани с правителствените решения и програми в редица ключови области на националните стопанства. Глобалните трудности поставиха на преден план и различните алтернативи пред държавите. Алтернативи, свързани с това къде и в какъв размер да се разпределя и преразпределя онази част от БВП, задоволяваща обществените потребности и наричана държавни разходи.

Една от сферите, в които се правят публични разходи, е тази на образованието и науката. Тя е изключително важна както за отделния индивид, така и за обществото като цяло. На съвременния етап от развитието на обществено-икономическите отношения финансирането на образованието е един своеобразен „гордиев възел”¹, чието разплитане е свързано с постигане на по-добри параметри на пазара на труда; повече специалисти, генериращи по-високи доходи в икономиката и по-голям икономически растеж. Именно от тази корелация между растежа и образованието и науката произтича следният въпрос, търсещ решение: какви да са държавните разходи за образование и наука?

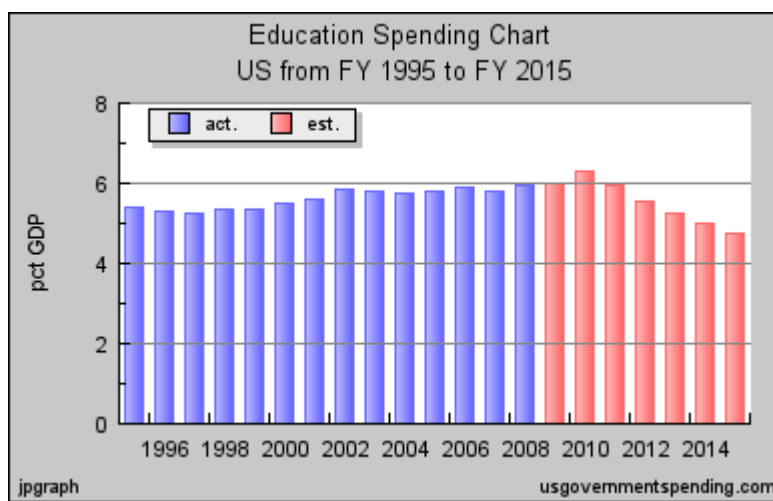
Привържениците на кейнсианското и неокейнсианското направления в икономическата теория ще са на мнение, че трябва да се вложат наистина огромни средства в този сектор, за да нарастват общите правителствени разходи, след това съвкупното търсене, а оттам и постигането на ръст на БВП. Естествено никой не оспорва инвестирането на държавата в това начинание, но то трябва да се прави целесъобразно и след задълбочени анализи. Разходите трябва да бъдат такива, че наистина да осигуряват необходимите кадри, технически напредък, иновации и производителност.

¹ От древногръцката митология: синоним на труднорешим проблем, изискващ енергични действия.

За да се осъществи това обаче, размерът им трябва да зависи (да се определя) от степента на реформираност на научно-образователните системи, от възможността им да бъдат целево ориентирани, ефективни и адекватни на пазарните промени.

За да се докаже горепосоченото, нека разгледаме каква е практиката в избрани произволно страни и у нас. В най-голямата икономика в света- САЩ, разходите за образование и наука традиционно заемат важно място в бюджета на федералното правителство.

Графика 1. Държавни разходи за образование като процент от БВП²

Източник: www.usgovernmentpending.com

От графиката се вижда, че в последното десетилетие се отделят над 5% от БВП, а в годините на пика на икономическата криза нарастват на 5.95% за 2008г, 5.98% за 2009г. и 6.30% за 2010г.

Явно е, че един от аспектите на философията за излизане от тежката рецесия е инвестирането в човешкия капитал. Важно е и да се отбележи, че парите за образование се влагат целево в ефективно действаща система. Това е така, защото образованието в САЩ е децентрализирано и дава възможност за развитие в условията на една конкуренция на пазара на образователни

² Компонентът разходи за наука на САЩ ще бъде разгледан в съпоставка с този на ЕС и затова не присъства в графиката.

услуги. Резултатите са налице. Ако в средното ниво нещата са по-слаби, то във висшето образование американците са лидери. В изследването за 2010г. на агенция Кю Ес (QS) за най-добрите университети в света, в челната десетка влизат седем американски и три британски като Харвърд е само с 0.72 точки след първенеца Кеймбридж. Осигурената достатъчна автономия във висшите заведения , участието на бизнеса в дейността им, прави финансирането от държавата ефективно, защото е базирано на постигнатите резултати.

Научноизследователската дейност в САЩ също е на челно място в света. Публичните и частните разходи, направени за иновации, нови технологии и разработки, дават мощен тласък на американската икономика. Четиридесет процента от растежа на производителността на труда, според някои анализатори, се дължи на тези разходи. Това е и така, защото държавата създава условията, а движещ фактор са предприемаческите, самостоятелни решения в изследователските и научни институти в САЩ. Продуктите от НИРД се внедряват успешно в различните производства и правят отраслите конкурентоспособни.

Синтезирано дотук, такъв размер на разходи (като в САЩ), вложени в мобилни, гъвкави системи на образованието и науката, създават неминуемо добавена стойност за икономиката.

По-различна е ситуацията от другата страна на Атлантическия океан-Европа. Отделените суми за образование общо за целия Европейски съюз (ЕС-27) могат да се видят от следната графика:

Графика 2.

Източник: Евростат.

Съпоставяйки данните с графика 1. , се вижда разликата в разходите на ЕС и САЩ за образование. Първенството на последните е факт, въпреки че в рамките на съюза има и страни, отделящи също голяма част от БВП за образование: Дания- 8% и Швеция- 6%.

Ако приемем, че съществуват, при равни други условия, правите зависимости: „размер на публични разходи за образование- качество на образованието” и „размер на публични разходи за образование- икономически растеж”, то американската практика изпреварва европейската.

Известно е, че средното образование в ЕС е на ниво високо качество, но пък висшето изостава значително от това в Америка. В международно признатите класации на висшите учебни институции от първите 20 места само 4 са европейски университети, и то английски. Това по отношение на първата права зависимост.

При втората можем да кажем, че темповете на излизане от кризата на ЕС са по-бавни от тези на САЩ. Разходите в образованието са ключов фактор за това.

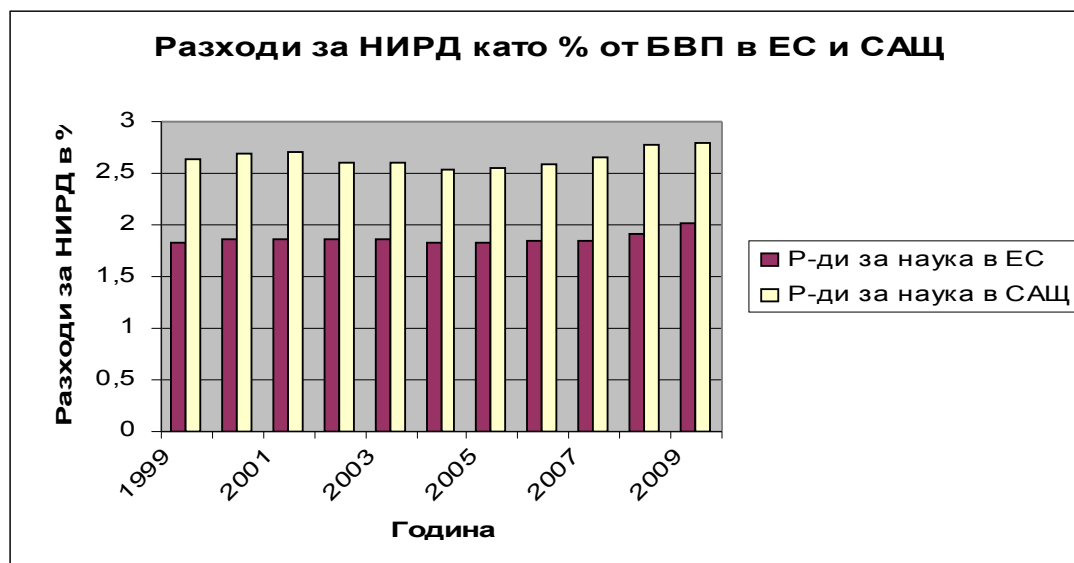
Наличието на проблем в Европа спрямо САЩ е факт, а причините могат да се търсят или в недостатъчните средства, или в самата система. По-вяроятно е да са и двете.

На първо място, щом ЕС може да генерира 30% от световния номинален БВП, то трябва да се финансира изграждането и развитието на

човешкия капитал особено когато демографските тенденции на континента се отчитат като неблагоприятни. И второ, традиционно консервативната все още образователна система в Европа има нужда от стимул за по-голяма гъвкавост, за да устои на съревнованието, наложено от динамичната и променяща се световна икономическа конюнктура.

Друга слаба страна на ЕС спрямо САЩ са разходите за наука:

Графика 3.

Те са доста по-ниски и това се дължи както на по-ниските равнища на частните инвестиции, така и на по-ниския дял на предприятията в областта на високите технологии. Въпреки средното равнище за ЕС, има и страни, заделящи значителни части от БВП за наука: Дания-3.02%, Швеция-3.6%, Германия- 2.82%.

В доклада „Efficiency and effectiveness of public expenditure on tertiary education in the EU, October 2010” на Съвета на министрите на финансите на общността се акцентира върху спешната нужда не само да се увеличат разходите за образование и наука, но и да се подобри тяхната ефективност. Трудностите идват, според доклада, от различните подходи на харчене на публични средства в отделните страни- членки. Отделя се особено внимание на източноевропейските държави. България, Полша, Румъния, Унгария, Литва и Латвия имат ниски публични разходи на фона на европейските, голяма част от завършващите не намират реализация, а академичният състав създава нисък брой публикации и изследвания с приложимост в икономиката.

Препоръчва се, в изданието на министрите, разходите да съответстват на качеството и университетите да станат по-автономни във финансово и кадрово отношение. Трябва да се осигурят и повече средства от бизнеса, за да могат всички постигнати резултати да са пазарно ориентирани.

Отговорът на въпроса за размера на разходите за образование и наука в ЕС даде и концепцията „Европа 2020”. Според нея, европейската икономика трябва в следващото десетилетие да се базира на три приоритета: интелигентен растеж, устойчив растеж и приобщаващ растеж. Не е случаен фактът, че първият е свързан с образованието. ЕС трябва да се превърне в общност, основана на знания и иновации и средствата, отделени за тях трябва да са в размер, допринасящ за високо качество на продукта; за постижения в научните изследвания и иновациите; за осигуряване на процеса учене през целия живот. Осъществяването на тези стъпки би дало на ЕС гаранцията за устойчиво развитие в бъдеще.

Проблемът с размера на държавните разходи за образование и наука е актуален и в нашата страна. Относителният им дял е представен в следната таблица:

Таблица 1. Разходи за образование и наука като % от БВП на България по години³

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Разходи за обр.(% от БВП)	4,30	4,00	3,90	3,90	4,10	4,20	3,30
Разходи за наука (% от БВП)	0,46	0,46	0,45	0,47	0,53		

Източник: Евростат и Министерство на финансите

Данните разкриват голямата разлика със страните от ЕС и САЩ. Ако за годините 2009,2010 и 2011г. можем да се оправдаем с понятието „криза”, то за предходните периоди на икономически растеж в страната е необяснимо невлагането на средства в стратегически важни и ключови фактори за напредък- образованието и науката.

С оглед на принципното ни задължение да изпълняваме философията на „Европа 2020”, в страната ни се изготвят проекти на национални стратегии за развитие на изследванията, програми за реформи и още множество други

³ Разходите за наука са представени до 2009г., поради липсата на отчетни данни в НСИ и Евростат. Това няма да повлияе на анализа или да промени тенденцията.

документи, които тепърва ще тръгнат по тежкия бюрократичен път, докато станат реалност. Но и без да е запознат детайлно с тях, икономически грамотният човек може да погледне в статистиката и да си направи извод, че средствата трябва да достигнат поне равнището на европейските. Тук обаче възниква фундаменталният въпрос с оглед на реалността в България: дали ако сега държавата увеличи размера на разходите за образование и наука, ще се постигне желаният ефект? Ще се подобри ли качеството? Ще се увеличат ли научните изследвания, раждащи иновации и висока производителност? Отговорът, за съжаление, е, че засега това е няма как да се случи. И този отговор е свързан със заложеното в тезата на настоящата разработка, че средства трябва да се влагат в добре работещи, в реформирани системи.

В средното образование на страната от 2008г. стартира реформа, която ще даде по-добри резултати и ще заслужи бъдещи по-високи инвестиции за нея. Въвеждането на делегираните бюджети е основа за повишаване автономността на училищата, тъй като директорите вече имат възможността да преразпределят средства от едни дейности към други. В такива условия доброто управление и бързата адаптивност към средата могат да създадат големи конкурентни предимства- оптимизация на разходите, по-високо качество и други.

Системата на диференцираното заплащане на преподавателите и въвеждането на външно оценяване след 4 клас и матури след 12 клас също са стъпки в правилна посока. Те трябва и могат да се превърнат в индикатори за обобщеното състояние на образованието в среден курс.

Ситуацията във висшето образование и науката в България обаче е доста обезкуражаваща. В момента, дори и да се увеличат държавните средства там, ефективността пак ще е същата, както досега. Това е така, защото вече двадесет години всичко е силно централизирано, а начинът на финансиране си остава някогашният социалистически разходо-покривен. Този механизъм- символ на друга епоха, не отчита пазарни понятия като качество, търсене и конкуренция. Университетите си имат гарантирани приходи от студентите и това не ги стимулира да вземат решения, адекватни на условията на заобикалящата ги среда. Затова и все още има специалности, „произвеждащи”

безработни. Има и остарели методи на преподаване и още куп други органични недъзи, ощетяващи студентите и обществото като цяло.

Единственото правилно решение е държавата да разходва средства за направления, предлагащи качество. А за да се постигне това, е необходимо университетите да станат по-малко зависими от бюджета. Редно е да се определи единна цена за обучение по дадена специалност и тази цена да се покрива в едно съотношение „държава-студент“ в по-голяма стойност за студента от сегашната. Така той ще е по-мотивиран, защото е вложил повече средства. Таксата трябва да е долната граница на издръжката на ВУЗ-те, за да бъдат те икономически мотивирани да търсят други приходи. Един добър приходоизточник са качествените научни изследвания. Защото университетът няма само за цел да раздава дипломи, а и да твори и произвежда наука. Правейки се това, ще се разбие митът, че само БАН се занимава с науката, а висшите образователни институции само преповтарят теория. Те трябва да се превърнат в центрове за откриване и създаване на иновации.

Друг начин за реформиране е въвеждането на система, отчитаща развитието на дадено висше училище- рейтинга му. Като добър старт можем да отчетем факта, че за първи път у нас се създаде рейтингова система, но тя трябва да се развие още, усъвършенства и окончателно да стане един от критериите за по-високи държавни разходи, отделени за образованието.

Казаното дотук не трябва да се приема като идея за тотално намаляване на размера на публичните разходи. Но този размер трябва да се определя от конкретно получен резултат, от постигната полза за икономиката. Държавата не трябва да абдикира от суверенното си право да осигурява публичното благо образование, но тя трябва да го измени. В този ред на мисли актуално звучат думите на Христо Г. Данов- родоначалник на книгоиздаването в България: *„Причина за гдето трябва да се промени досегашния ред в училищата ни, е, че той не отговаря на сегашното време, в което живеем. Времената измениха работите по света, та и ние трябва да променим нашите: защото който не напредва с времето, той назадва...”* (1869г.) С такива промени-отчитащи времето и условията му, държавата може да си позволи да

увеличава размера на разходите си за образование и наука до този на европейските страни.

В заключение, трябва да се направи изводът, че отговорът на въпроса: „знаем ли какви трябва да са държавните разходи за образование и наука?“ не може да бъде еднозначно формулиран. Трябва да се вземат под внимание спецификите на отделната страна и отделната образователна система. А дали да се инвестира много или малко, зависи от степента на извършените реформи, гарантиращи паралелно развитие с новите икономически реалности.

Библиография:

1. Доклад „Efficiency and effectiveness of public expenditure on tertiary education in the EU, October 2010“;
2. Доклад към проекта на Закон за държавния бюджет на Република България за 2011г.;
3. Стратегия „Европа 2020“, ЕК, 3.03.2010;
4. Рангелова, Р. „Разходи за НИРД и икономически растеж- международно сравнение“, ИИ на БАН;
5. Вачков, Ст. И кол. „Въведение във финансите“, Варна, 2009г.;
6. Статев, Ст. и кол., “Икономика на публичния сектор”;
7. Коцев, Цв. и кол., “Публични финанси”, изд.Стено, Варна 2008;
8. Статистически данни на Министерството на финансите на РБ;
9. Статистически данни на Евростат;
10. www.usgovernmentpending.com